

Ю. М. Іващук
Житомирський державний університет
імені Івана Франка
Науковий керівник: канд. філол. наук,
доцент кафедри іноземних мов і новітніх технологій Г. В. Кузнцова

Текстотвірний потенціал концептуальних алюзій у романі Грема Гріна “Monsignor Quixote”

Питання залежності творчості письменника від історичних подій або від творів його попередників давно цікавить філологів. Культурний досвід закарбовується у різноманітних формах, найбільше у формі текстів, які є не просто конгломератом ніяк не пов'язаних між собою елементів, адже будь-який текст є реакцією на попередні тексти, саме однією із таких реакцій на попередні тексти є алюзія.

Метою статті є комплексний аналіз текстотвірного потенціалу алюзій з точки зору концептуальної лінгвістики у романі Грема Гріна “Monsignor Quixote”. Актуальність даної теми зумовлена значущістю ролі алюзії в аналізі імпліцитного світу іншомовної культури.

Алюзія, за визначенням професора О. О. Селіванової [6: 844], є виявом текстової категорії інтертекстуальності, вона збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок натяку на події, факти, інші тексти, їх персонажів. Такі натяки, посилання завжди несуть певну оцінку, оскільки орієнтовані на стале сприйняття літературних або історичних персонажів, подій.

Найуніверсальніше визначення понять “інтертекстуальність” та “інтертекст” дав французький філософ та критик Р. Барт: “Кожний текст – це інтертекст; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш упізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти довколишньої культури. Кожний текст – це нова тканина зі старих цитат...” [9: 384]. Р. Барт пов'язує концепцію інтертекстуальності з ідеєю “смерті автора” – ніхто не може називатися “оригінальним автором, бо кожен автор насправді лише “вирізає” і “вклеює” уривки з уже-існуючого універсалу текстів – а також “смерті” індивідуального тексту, що розчиняється в явних і неявних цитатах, і врешті-решт, зі “смертю”

читача, чия неминуче “цитатна” свідомість так само нестабільна й невизначена, як марні пошуки джерел цитат, з яких ця свідомість складається” [9: 380].

Іншим важливим поняттям, що перетинається з концепцією інтертекстуальності, є поняття “вертикальний контекст”, яке запровадили мовознавці О. Ахманова та І. Гюббенет [1: 47]. “Вертикальний контекст – це історико-філологічний контекст літературного твору; інформація загально-культурного плану, знання якої автор твору очікує від свого читача” [1: 47]. Важливим для концепції інтертекстуальності є поняття прецедентності текстів, яке запровадив у науковий обіг російський мовознавець Ю. Караулов. Прецедентність Ю. Караулов трактує як: “...включеність до фонду обов’язкових знань у даній національній культурі і в силу цього – загальновідомість, знайомість кожному носієві даної мови” [4: 106].

Французька письменниця П. Фонтаньє вважає, що суть алюзії полягає в тому, щоб “дати можливість уловити наявність зв’язку між однією річчю, про яку говорять, з іншою річчю, про яку не говорять нічого, але уявлення про яку виникає завдяки цьому зв’язку” [10: 146], цією іншою “річчю” не завжди виявляється корпус літературних текстів. Таким чином, алюзія виходить далеко за межі інтертекстуальності”. Оскільки традиційною роллю алюзії є мовна гра, то з позиції когнітивної лінгвістики аналізоване явище може розглядатися глибше, як засіб людської когнітивної системи, за допомогою якого здійснюється розуміння й сприйняття одного типу об’єктів та явищ у термінах іншого [5: 157].

Алюзія розглядається в ментально-гносеологічному аспекті – як засіб концептуальної системи, за допомогою якого розуміється й сприймається один тип об’єктів і явищ у термінах іншого. Такий підхід цілком узгоджується з твердженням українського лінгвіста О. О. Селіванової про концептуальний статус усіх фігур мовлення [7: 335]. На думку дослідниці, текстові алюзії є поширеним типом асоціатив-терміналів ментально-психічного комплексу, до якого, власне кажучи, вона прирівнює концепт [7: 335].

За Ю. С. Степановим, концепт – це зосередження, “згусток” найрізноманітніших смислів [8: 992], які об’єктивуються в системі значень окремої мови і виникають у процесі пізнавальної діяльності людини.

Такий аспект вивчення алюзії зумовлює введення до апарату дослідження терміну концептуальна алюзія, під яким розуміється концептуально навантажена мовна одиниця з алюзивним статусом. На відміну від концептуальної метафори, алюзія не формує нові концепти, а є засобом експліцитної чи імпліцитної апеляції до вже відомого концепту, у чому полягає її концептуальна функція.

Можна переконатись, що алюзивні концепти, як і будь-які інші, можуть характеризувати ментальність, відбивати певні установки, світосприйняття. Алюзії на основі соціокультурних традицій того чи іншого етносу характеризують специфічні національні способи пізнання світу, а алюзії на основі універсальних або історичних концептів відображають загальні для різних мовних культур традиції представлення знання – шляхи пізнання навколишнього світу.

Професор А. П. Бабушкін пропонує цікаву систему поділу концептів на типи: розумові картинки, схеми, гіпероніми, фрейми, інсайти, сценарії, калейдоскопічні концепти [2: 43-67]. Оскільки одним із засобів вираження концептів є алюзія, запропоновану класифікацію концептів можна сміливо використовувати для визначення текстотвірних функцій алюзій.

Наведемо приклад: (1) *“Do you want me to tilt at windmills?” “It was only by tilting at windmills that Don Quixote found the truth on his deathbed”, and the bishop, seating himself at the wheel of the Mercedes, intoned in Gregorian accents [...]”* [11: 8]. *Mons. Quixote* – персонаж Г. Гріна уособлює основні риси свого літературного і псевдореального предка, головного героя роману “Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі” Мігеля де Сервантеса Сааведри – Дон Кіхота, мандрівного лицаря. Дана алюзія підсилюється ідіомою *“to tilt at windmills”*, що має значення: *to attack imaginary enemies*. З погляду типології концептів, алюзія виступає розумовою картинкою, тобто цілісним образом, який склався і набув свого значення завдяки роману М. Сервантеса. Інтертекстуальний діалог підкреслює трагіко-іронічний характер світосприйняття головного героя, що виявляється у трансформації вихідного образу з роману Сервантеса. Дана алюзія реалізовує тактику передбачення, пророкуючи характерні дії головного персонажа.

(2) *Sancho, Sancho, we disagree too profoundly to dispute. Let us go to my house and have a glass of malaga... Oh, I forget, the bishop finished the bottle”* [11: 10]. *Sancho* – персонаж роману Мігеля Сервантеса – зброєносець Дон Кіхота. У випадку

називання Санчо, друга і супутника отця Кіхота спостерігаємо метафоричний перенос. Ця літературна алюзія також трансформована: у М. Сервантеса Санчо – служник, людина з низів, а у Г. Гріна Санчо – колишній мер Ель Тобосо, марксист, тобто служник народу і освічена людина. Лексеми “*to disagree*”, “*to dispute*” свідчать, що їхні точки зору відрізняються на релігійно-політичній основі, хоча запрошення отця Кіхота випити склянку вина вдома свідчить про дружні стосунки між служителем церкви і комуністом. З погляду типології концептів, алюзія виступає розумовою картинкою, адже асоціація й безсумнівне прирощення смислу очевидні. Дана алюзія служить для доповнення образів отця Кіхота і мера.

(3) “*He could see where the main road lay by reason of the small dust puffs raised by the passing cars. As he drove he worried about the fate of the Seat which he called in memory of his ancestor ‘my Rocinante’*” [11: 3]. *Rocinante* – кінь головного героя роману Мігеля Сервантеса Росинант. З іспанської “*rosin*” – “кінь”, а “*ante*” – “раніше”, “колись”, має абсолютно іронічне значення: “те, що колись було конем”, по-іншому – шкапа, стара кобила. Автор вдало використовує метонімічний перенос в називанні автомобіля Росинантом: і кінь у Сервантеса й автомобіль у Гріна – це транспортний засіб. Алюзія тут, як і в попередньому випадку, неповна, і з другого боку, семантично розширена. З погляду типології концептів, алюзія виступає розумовою картинкою, яка стає ще виразнішою та прозорішою завдяки ефекту персоніфікації: отець Кіхот говорить про автомобіль як про живу істоту:

“*Please, don't overstrain her. She's old*” [11: 87] – монсеньйор Кіхот ставиться до автомобіля як до старого друга. Це підкреслюється використанням займенників “*her*” і “*she*”, дієслова “*overstrain*” та прикметника “*old*”, що належать до семантичного поля людини.

(4) “*I would like you to go forth like your ancestor Don Quixote on high roads of the world...*”. “*They called him a madman, monsignor*”. “*So many said of St. Ignatius. But here is one high road I have to take and here is my Mercedes...*”. “*He was a fiction, my bishop says, in the mind of a writer...*”. “*Perhaps we are all fictions, father, in the mind of God*” [11: 6]. *St. Ignatius* – домінуюча біблійна алюзія взята з “Автобіографії Св. Ігнатія – Св. Ігнатія Лойоли” [3]. Автор посилається на Ігнатія Лойолу – іспанського лицаря з місцевої шляхетної родини Басків, котрий відмовився від попереднього військового життя і присвятив себе Богу. Ігнатій і

кілька послідовників зв'язали себе обітницею бідності, цнотливості і слухняності за що їх вважали божевільними, а згодом заснували Товариство Ісуса (єзуїти). З погляду типології концептів, алюзія виступає інсайтом, оскільки вона визначає думку, що зазвичай те, що люди вважають божевіллям, насправді є відбитком святості. Тому, вважаючи Дон Кіхота божевільним, людство, можливо, помиляється, адже Св. Ігнатія теж свого часу вважали несповна розуму. Дана алюзія виконує інформативну і водночас проспективну текстотвірну функції.

(5) *“I have never understood why the founder of your faith should have compared them with ourselves. ‘Feed my sheep’ Oh yes, perhaps after all like other good men he was a cynic. ‘Feed them well, make them fat, so that they can be eaten in their turn.’ ‘The Lord is my shepherd’ But if we are sheep why in heaven’s name should we trust our shepherd?”* [11: 20]. *“Feed my sheep”* – алюзія взята з Євангеліє від Іоанна 21:17 [3]: *“Peter said, ‘Lord, you know everything. You know that I love you’. Jesus said, ‘Then feed my sheep’”*. Ісус, перш ніж залишити землю, тричі запитував Петра чи любить він його і тричі відповідав, щоб той погодував його вівцю. У значенні “вівці” Ісус мав на увазі “людину”, а у значенні “годувати” – “піклуватися”. Таким чином, фраза *“Feed my sheep”* означає велику довіру. Алюзія виступає калейдоскопічним концептом, адже ввійшла в мову як засіб метафоризації, натякаючи на високий ступінь довіри між священником і його другом комуністом.

(6) *“The Fathers teach us that God created animals for man’s use, and a long life of service for a horse is as desirable in the eyes of God as a long life for my Mercedes which, I am afraid, looks like failing me. I must admit, however, that there is no record of miracles in the case of inanimate objects, but in the case of beasts we have the example of Balaam’s ass who by the mercy of God proved of more than usual use to Balaam”* [11: 6]. Фрагмент локалізованої алюзії *“Balaam’s ass”* взятий з Книги Чисел 22 – 23 [3] і стосується Валаамової ослиці, на якій пророк Валаама їхав до царя Моава Балака, щоб проклясти ізраїльтян, але після того як йому став дорікати власний віслук, Валаам пророкував майбутню славу для них. Дана локалізована алюзія виступає калейдоскопічним концептом, адже ввійшла в мову як метафорична одиниця, яка наголошує на надзвичайній здатності тварин впливати на поведінку людини. Що стосується *“inanimate object”*, то єпископ говорить про свій мерседес, який, по невідомій причині, відмовляється їхати. Автор іронізує,

натякаючи на те, як було б добре, якби Бог зробив диво і з його авто. Дана алюзія надає іронічності висловленню єпископа про його автомобіль, таким чином розважає читача.

Підсумовуючи вищесказане, варто зробити висновок, що у художньому романі Грема Гріна “Monsignor Quixote” концептуальна алюзія виконує наступні функції: інформативну, розважальну, перспективну і текстотвірну. Алюзія виступає одним зі способів експлікації концептів прецедентних текстів, причому вона може репрезентувати будь-яку з відомих форм існування концепту. У своїх міркуваннях ми виходимо з подібних позицій: якщо чимало прецедентних текстів слугують засобом вираження концептуальної інформації, то алюзія, будучи непрямим посиланням на висловлювання з такого тексту, не може не актуалізувати концепт, який він репрезентує у свідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О. Вертикальный контекст как филологическая проблема / О. Ахманова, И. Гюббенет // Вопросы языкознания. – 1977. – Вып. 3. – 47с.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж, 1996. – 104 с.
3. Біблія конкорданс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://biblesuite.com/>
4. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю. Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: доклады. – М.: Русский язык, 1986. – С. 105 – 108.
5. Лавриненко О. О. Алюзія як засіб концептуальної репрезентації знань / О. О. Лавриненко // Слов'янський вісник: зб. наук. праць. – Рівне: РІКСУ, 2006. – Вип. 6. – С. 150 – 157.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2011. – 844 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К.: Брама, 2004. – 335 с.
8. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
9. Barthes R. Image, Music, Text / R. Barthes. – N.-J.: Hill and Wang, 1977. – 384 p.
10. Fontanier P. Les Figures du discours / P. Fontanier. – Paris: Flammarion, 1977. – 146 p.
11. G.Greene. Monsignor Quixote. - London: Penguin Books, 1983. – 256 p.